

Павло Сацький (м. Київ)

Концепція розвитку бавовництва в південних районах УРСР і в Криму на початку 1950-х рр. як передумова формування єдиного регіонального господарського комплексу

Дослідження присвячено проблемі реалізації в південних районах України і в північних районах Криму програми розвитку бавовництва в СРСР у 1951–1954 рр. Метою дослідження є виявлення основних складових реалізації цієї програми які сприяли становленню єдиного господарського комплексу в південних районах УРСР і в північних районах Криму. Проблема реалізації програми розвитку бавовництва у південних районах європейської частини Радянського Союзу у науковій літературі є майже не дослідженою, оскільки її реалізація дала негативні результати, її активне впровадження у життя припиняється після смерті Й. Сталіна. Втрата актуальності цієї програми для керівництва СРСР виявляється при аналізі публікацій у науковому журналі Міністерства бавовництва СРСР за період 1951–1954 рр. Також у 1954 р. Академія наук УРСР дає рекомендації ЦК Компартії України щодо розвитку сільського господарства у південних районах республіки, якими було передбачено доцільність вирощування бавовни лише у приморських районах Херсонської області. Аналіз проблеми реалізації програми розвитку бавовництва в південних районах УРСР і в північних районах Криму здійснено на основі наукових публікацій в журналі «Хлопководство» Міністерства бавовництва СРСР, а також залучено документи із архівів України. Реалізація програми розвитку бавовництва в СРСР у 1951–1954 рр. передбачала здійснення грандіозних проєктів гідробудівництв. Зокрема, в південних районах УРСР (у межах до 1954 р.) і північних районах Криму було розпочато будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів і системи зрошування земель, яка мала охопити площу 1200 тисяч га в південних районах України і 300 тисяч га в північних районах Криму. Проте, вже у 1952 р. розпочалась дискусія щодо доцільності будівництва Південно-Українського каналу. Реалізацію цього будівельного проєкту, який отримав статус «будівництва комунізму» активно лобіювало Міністерство бавовництва СРСР, що відобразалося у наукових статтях в журналі «Хлопководство». До публікації було залучено провідних науковців сільськогосподарських наук в СРСР. Також доволі гостре обговорення в урядових колах питання будівництва Південно-Українського каналу висвітлюють архівні документи. У 1953 р., як і у попередньому 1952 р., врожайність бавовни у південних районах УРСР і в північних районах Криму виявилась невисокою, що мало наслідком припинення культивування бавовни на цих територіях. Проте, реалізація програми розвитку бавовництва у південних районах УРСР і в північних районах Криму закладає адміністративні, демографічні, економічні й науково-технічні передумови формування єдиного господарського комплексу у цьому регіоні.

Ключові слова: журнал «Хлопководство», «Укрводбуд» Міністерство бавовництва СРСР, О. Аскоценський, бюджет УРСР, північні райони Криму.

Pavel Satskyi

Concept of cotton in the southern USSR and in the Crimea in the early 1950 and prerequisites of forming a single regional economic complex

This research is devoted to the problem of the realization of the program of the development of cotton work in the Southern regions of Ukraine and the Northern regions of the Crimea in USSR in 1951-1954. The target of this article is finding out the main constitutive parts of the realization of this program, which fostered the development of a single economic complex in the Southern regions of Ukrainian SSR and the Northern regions of the Crimea. The problem of the realization of the program of the development of cotton works in the Southern region of the European part of the USSR was almost not studied by the scientific literature and it was almost not researched because its realization produced negative results and its active implementation in life was stopped after the death of Y. Stalin. The losing of the topicality of the problem for the management of USSR was found out during the research of the publications in the Scientific magazine of the Ministry of Cotton Works of USSR in the years of 1951–1954. Moreover, in 1954 the Academy of Sciences of USSR gave the recommendation to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine in regards to the agriculture in the Southern regions of the republic, by which the expediency to grow the cotton in the seaside areas of the Kherson region was foreseen. The problem of the realization of the

program of the development of the cotton works in the Southern region of Ukrainian SSR and the Northern regions of the Crimea was realized on the basis of the scientific publications in the magazine «Khlopkovodstvo» of the Ministry of the Cotton Works of USSR. Moreover, there were documents used from the Ukrainian archive. The realization of the program of the cotton works of USSR in the years of 1951-1954 foresaw the realization of the large-scale projects of the hydropower development. In particular, in the Southern regions of Ukrainian SSR (until 1954) and the Northern regions of the Crimea. However, starting from 1952 the discussion in regards to the expediency of the building of the Northern-Ukrainian channel. The realization of this construction project, which gained the status of the «building of communism» was lobbied by the Ministry of the Cotton Works of the USSR, which was depicted in the scientific articles of the magazine «Khlopkovodstvo». A number of leading scientists of the agricultural science of USSR were involved in the publication. Moreover, according to the archival documents, there was a rather acute discussion in terms of the building of the Southern-Ukrainian channel in the governmental circles. As the result of the stopping of the cotton cultivation in the Southern regions of Ukrainian SSR, in 1952 as well as in 1953, there was a very low crop capacity in the Southern regions of USSR and the Northern regions of the Crimea. However, the realization of the program of the development of cotton works in the Southern regions of the Ukrainian SSR and the Northern regions of the Crimea created the foundation of the administrative, demographical, economical, and scientific-technical prerequisites for the formation of the single agricultural complex in this region.

Key words: magazine «Khlopkovodstvo», «Ukrvodstroy» of Ministry of the Cotton Works of the USSR, A. Askochenskiy, budget of Ukrainian SSR, Northern regions of the Crimea.

Павел Сацкий

Концепция развития хлопководства в южных районах УССР и в Крыму в начале 1950-х гг. как предпосылка формирования единого хозяйственного комплекса

Исследование посвящено проблеме реализации в южных районах Украины и в северных районах Крыма программы хлопководства в СССР в 1951–1954 гг. Целью исследования является определить основные составляющие реализации этой программы которые способствовали становлению единого хозяйственного комплекса в южных районах УССР и в северных районах Крыма. Проблема реализации программы развития хлопководства в южных районах европейской части Советского Союза в научной литературе почти не исследована поскольку ее реализация дала отрицательные результаты, а активное внедрение в жизнь прекращается после смерти И. Сталина. Потеря актуальности этой программы для руководства СССР выясняется в результате анализа публикаций в научном журнале Министерства хлопководства СССР за период 1951-1954 гг. Также в 1954 Академия наук УССР дает рекомендации ЦК Компартии Украины по развитию сельского хозяйства в южных районах республики, которыми было предусмотрено целесообразность выращивания хлопка лишь в приморских районах Херсонской области. Анализ проблемы реализации в южных районах УССР и в северных районах Крыма программы развития хлопководства осуществлен на основе научных публикаций в журнале «Хлопководство» Министерства хлопководства СССР, а также привлечены документы архивов Украины. Реализация программы развития хлопководства в СССР в 1951–1954 гг. предусматривала осуществление грандиозных проектов гидростроительства. В частности, в южных районах УССР (в пределах до 1954 г.) и северных районах Крыма было начато строительство Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов и системы орошения земель, которая должна была охватить площадь 1200000 га в южных районах Украины и 300000 га в северных районах Крыма. Однако, уже в 1952 г. началась дискуссия о целесообразности строительства Южно-Украинского канала. Реализацию этого проекта, получившего статус «строительства коммунизма», активно лоббировало Министерство хлопководства СССР, что отражалось в научных статьях в журнале «Хлопководство». К публикации были привлечены ведущие ученые в сфере сельскохозяйственных наук в СССР. Также довольно острое обсуждение в правительственных кругах вопрос строительства Южно-Украинского канала, которое освещают архивные документы. В 1953 г. как и в предыдущем 1952 г. урожайность хлопка в южных районах УССР и в северных районах Крыма оказалась невысокой, что дало основание для прекращения культивирования хлопка на этих территориях в дальнейшем. Однако, реализация программы развития хлопководства в южных районах УССР и в северных районах Крыма закладывает административные, демографические, экономические и научно-технические предпосылки формирования единого хозяйственного комплекса в регионе.

Ключевые слова: журнал «Хлопководство», «Ukrvodstroy» Министерства хлопководства СССР, А. Аскоченский, бюджет УССР, северные районы Крыма.

Проблема дослідження процесу входження Криму до складу УРСР у 1954 р. набула значної актуальності й аналізу потребує не лише правова процедура прийняття рішення, а й виникнення передумов для прийняття такого рішення уповноваженими владними інституціями РРФСР, УРСР і СРСР. Тому слід надати уваги дослідженню процесу інтеграції Кримського півострова із УРСР, який був логічним результатом політики радянського керівництва в умовах вертикально інтегрованої командно-адміністративної системи, сформованої у пізньосталінський період. Після завершення Другої світової війни в СРСР здійснюється політика відбудови економіки і в рамках цієї політики реалізуються низка програм, котрі мали на меті розбудову окремих галузей економіки, зокрема, бавовництва.

На період відбудови економіки після завершення Другої світової війни Кримський півострів перебував у стані глибокої демографічної й соціально-економічної кризи. Ключовою проблемою у розбудові економіки півострова була потреба капіталовкладень у перспективні галузі, проте командно-адміністративна система управління народним господарством в СРСР не давала змоги ефективного освоєння капіталовкладень у Криму. Певний виняток становила програма розвитку бавовництва у південних районах УРСР і північних районах Криму в рамках реалізації якої відбувається будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування. При цьому, позитивні наслідки реалізації цієї програми виявилися не в отриманні планованих результатів, а від самого факту здійснення комплексу заходів з господарського освоєння південних районів України і північних районів Криму. У процесі будівництва каналів і системи зрошування відбувається зведення ряду важливих об'єктів для господарського освоєння регіону. Планами цього масштабного гідротехнічного будівництва передбачалося здійснювати зрошування більшості площ у самотічний спосіб, а решти – за допомогою забору води із Каховського водосховища водонасосними станціями. Будівництво водосховища було заплановано в рамках зведення Каховської ГЕС.

Проблематика реалізації програм з вирощування бавовни у південних районах України і північних районах Криму на початку 1950-х рр. є мало висвітленою в історіографії. Причиною відсутності інтересу істориків до неї було те, що її було згорнуто в результаті негативного досвіду культивування бавовни в регіоні півдня України і північного Криму. Проте, низку досліджень присвячено проблематиці розвитку сільського господарства пізньосталінського періоду у південних районах УРСР і в Криму. Слід відзначити дослідження радянського періоду¹ і періоду незалежності України². Програма розвитку бавовництва в південних районах України і північних районах Криму, попри те, що не знайшла достатнього висвітлення в літературі, заклала підвалини формування єдиного господарського комплексу регіонального характеру і сприяла виявленню перспективних напрямків соціально-економічного розвитку цього регіону.

Метою статті є аналіз реалізації програми розвитку бавовництва у південних районах України і в північних районах Криму як передумови тісної соціально-економічної інтеграції цих регіонів у єдиний господарський комплекс.

В СРСР у 1950 р. було ініційовано ряд проєктів гідротехнічного будівництва, реалізація яких передбачала створення п'яти районів поливного бавовництва. Один такий район мало бути утворено в південних районах України, інший в північному Криму. Райони розвитку бавовництва на півдні України і півночі Криму розглядалися окремо у зв'язку із адміністративним підпорядкуванням Криму РРФСР до лютого 1954 р. Заступник міністра бавовництва СРСР і академік АН Узбецької РСР О. Аскоченський у своїй статті, опублікованій у №1 журналу «Хлопководство» (рос.) за 1951 р., характеризує кожен із цих районів, зокрема, про південні області України він говорить як про район із м'яким кліматом, проте котрий часто вражають посухи. Із 3 млн га земель, придатних для рослинництва у цьому районі, за планами мало бути здійснено зрошення 1,2 млн га із них 0,5 млн га самотічним способом³. Більш цікавим є опис району зрошуваного бавовництва

¹ *Малева В. И.* Экологические проблемы развития территориально-хозяйственного комплекса Крымской АССР: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. / Малева В. И.; Санкт-Петербургский государственный университет. – Санкт-Петербург, 1991. – 16 с.

² «... Уряд України подбає про дальший розвиток і процвітання народного господарства Криму» // Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015). Збірник документів і матеріалів. Друге видання. Упоряд.: О. Г. Бажан, О. В. Бажан, С. М. Блашук, Г. В. Боряк, С. І. Власнеко, Н. В. Маковська. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016. – С. 83-94.

³ *Аскоченский А.* Великий план орошения земель и советское хлопководство / А. Аскоченский // Хлопководство. – 1951. – №. 1. – С. 14.

в Криму, де планами передбачалось зрошення 300 тис. га, в тому числі самотічним способом 200 тис. га. За описом О. Аскоченського, визначені для перспективи зрошування землі у північному Криму, які лежали в рамках площі зрошування у самотічний спосіб, відзначаються «значною пістрявістю» за їх характеристикою і тому цей регіон потребував детального районування для визначення необхідних меліораційних робіт. Самотічне зрошування було можливим лише тих земель, які перебували в низовинах. Однак, про землі більш високого поясу О. Аскоченський говорить як про ґрунти кращої якості⁴. Власне, проект з будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування південних районів УРСР і північних районів Криму був доволі дорогим і складав 12 млрд крб⁵. У рамках реалізації проекту гідротехнічного будівництва в південних районах України і північних районах Криму ці регіони розглядалися цілісно, не зважаючи на їх адміністративне підпорядкування різним республікам СРСР.

За викладеною О. Аскоченським концепцією зрошування південних районів УРСР, перспективи розвитку системи зрошування у цьому районі полягали також у введенні в експлуатацію Каховської ГЕС, яка мала живити насосні станції, котрі повинні були брати воду для зрошування із Каховського водосховища.

За поданими у статті О. Аскоченського даними, всього мало бути зрошено в результаті гідробудівництва в усіх п'яти нових районах розвитку бавовництва близько 3,5 млн га (із них 1,5 млн у південних районах УРСР (1, 2 млн га) і в північному Криму (300 тис. га)). Із цих 3,5 млн га бавовником планувалося засіяти 1,5 млн га⁶. Тобто, більш як третину загальної площі зрошування із загального плану припадало на територію УРСР і північного Криму, а також більш як третину загальної площі нових зрошуваних земель в районах гідробудівництва мало бути засіяно бавовником. У даному разі, слід звернути увагу на ек-

стенсивний характер розвитку бавовництва в СРСР післявоєнного періоду і намагання забезпечити умови для стрімкого зростання посівних площ й нарощування обсягів виробництва цієї технічної культури. В СРСР пізньосталінського періоду відчувається прагнення до освоєння під бавовник усіх придатних за кліматичними показниками регіонів, у тому числі й південних районів України і північних районів Криму.

Для аналізу програми будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та Каховської ГЕС варто звернути увагу на особливості системи господарського адміністрування, яка склалась в СРСР у період пізньої сталінщини. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 квітня 1950 р. було утворено Міністерство бавовництва СРСР і цей Указ було затверджено на сесії Верховної Ради СРСР 12-19 червня 1950 р.⁷ Вже 20 вересня 1950 р. було прийнято спільну постанову ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР «Про будівництво Каховської ГЕС, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та зрошування південних районів України і північних районів Криму». Відповідальним за будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування південних районів України і північних районів Криму було визначено Міністерство бавовництва СРСР. Фактично, новостворене міністерство, котре проходило процес становлення штатної й організаційної структури, менш як за шість місяців стає куруючим будівництвом зі статусом «будівництва комунізму» і особистої ініціативи Й. Сталіна⁸. Згодом, у 1953 р., вже після смерті Й. Сталіна на сесії Верховної Ради СРСР висловлено ініціативу про необхідність укрупнення міністерств. Її було представлено як таку, що була висловлена іще за життя Й. Сталіна і за його підтримки.

Вузькогалузеву структуру управління економікою в командно-адміністративній системі СРСР пізньосталінського періоду варто пояснити двома групами факторів, економічного і

⁴ Там само.

⁵ Товарищу Сталіну І. В. (від – П. С.) Председателя Совета Министров УССР Д. Коротченко, Секретаря ЦК КП Украины Л. Мельникова. Декабрь 1952 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1774. – Арк. 232.

⁶ *Аскоченский А.* Великий план орошения земель и советское хлопководство / А. Аскоченский // Хлопководство. – 1951. – №. 1. – С. 15.

⁷ Закон об утверждении указов Президиума Верховного Совета СССР // Заседания Верховного Совета СССР (первая сессия). 12–19 июня 1950 г. Стенографический отчет. – М.: Издательство Верховного Совета СССР, 1950. – С. 403.

⁸ Стенограмма докладов начальника «Укрводстроя» тов. Бочкина А. Е. и начальника «Днепростроя» тов. Андрианова С. Н. о строительстве Каховской гидроэлектростанции, Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 236, арк. 1.

політичного характеру. До економічних належить потреба відбудови економіки СРСР після Другої світової війни, і кожна галузь відбудовувалась згідно планів під управлінням окремого міністерства. Відповідно, логіка управління передбачала створення окремого міністерства під розвиток кожної крупної галузі. Таким чином, було утворено і Міністерство бавовництва СРСР, котре отримало в розпорядження надзвичайно потужні ресурси і фінансування із державного бюджету Радянського Союзу.

Після Другої світової війни текстильна промисловість у світі відігравала значну роль і для СРСР було питанням престижу здобути в цій економічній позиції лідируюче становище й основними конкурентами визначалися США і Великобританія. Дані про плани конкуренції СРСР на світовому ринку бавовни дають публікації в радянському відомчому науковому виданні Міністерства бавовництва «Хлопководство». Зокрема, в номері 1 журналу за 1951 р. у статті із характерною назвою «Деградація хлопководства в США» (рос.) В. Солодовникова і Р. Аркадьєва було зображено ключові проблеми бавовняної галузі в Сполучених Штатах. Стаття в цілому витримана у дусі характерного для тієї епохи класового підходу, проте у ній подано статистичні дані про виробництво волокна бавовни в США за 1924–1951 р. Цими даними продемонстровано спад обсягів виробництва волокна бавовни в США у 1950/1951 р. до обсягу 2117 тис. тонн проти 3476 тис. тонн у 1949/1950 р. та 2227 тис. тонн у 1946–1948 рр.⁹ У статті зроблено наголос, що зростання обсягів виробництва бавовняного волокна у США відбувалося за рахунок експорту в так звані «маршалові країни». Мова йде про країни, котрі отримували допомогу за «планом Маршала». Тобто, стаття мала на меті продемонструвати не лише «деградацію» бавовняної галузі в США, а й недоцільність плану Маршала для СРСР і країн соціалістичної системи. Зокрема, слід звернути увагу на висловлену авторами статті позицію про слабкий розвиток в США зрошувального бавовництва у зв'язку із його деградацією. Під деградацією бавовництва малось на увазі дрібний характер виробництва. Отже, уряд СРСР, користуючись

державною монополізацією аграрного виробництва і використанням ресурсів країни, прагнув реалізувати потужні технічні проекти, у тому числі й будівництво гідроспоруд (каналів, водосховищ, систем зрошування), наростити великі обсяги виробництва порівняно із провідними країнами Заходу.

Бавовняна галузь в УРСР за офіційними даними щодо надходжень до бюджету республіки була малодохідною. Так, у 1952 р. в статті доходів Бюджету УРСР від Міністерства бавовництва було затверджено Верховною Радою УРСР обсяги у розмірі 39279 тис. крб., а виконання передбачалося у розмірі 56371 тис. рублів, при тому, що всього по сільському і лісовому господарству було затверджено Верховною Радою УРСР доходи у розмірі 150134 тис. крб., а передбачуване виконання було у розмірі 203754 тис. крб. При розробці Бюджету УРСР на 1953 р. Рада Міністрів УРСР запропонувала встановити доходи від Міністерства бавовництва УРСР у розмірі 19470 тис. крб., а за проектом Міністерства фінансів УРСР було запропоновано встановити доходи у розмірі 20418 тис. карбованців. Всього на 1953 р. доходів від сільського і лісового господарства було встановлено Радою Міністрів УРСР у розмірі 148030 тис. крб., а проект Міністерства фінансів УРСР передбачав 160490 тис. карбованців¹⁰. Тобто, за результатами 1952 р. Міністерством фінансів УРСР і Радою Міністрів УРСР було скорочено прогнозовані доходи від бавовництва в Україні. При обговоренні бюджетів СРСР, у тому числі в період активного асигнування коштів на будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів (1951–1952 рр.), перспективи розвитку бавовництва в УРСР згадувалися лише у 1951 р. як результат реалізації програми зрошування південних районів України. У доповіді депутата Верховної Ради СРСР від УРСР М.С. Гречухи було вказано на перспективи вирощування в південних районах УРСР бавовни і пшениці у результаті будівництва Південно-Українського каналу і Каховського гідровузла¹¹. Проте, коли відбувалося обговорення розвитку бавовняної галузі в цілому по СРСР, ця галузь як перспективна саме в УРСР не згадувалась, але активно

⁹ Солодовников В., Аркадьев Р. Деградація хлопководства в США / В. Солодовников, Р. Аркадьев // Хлопководство. – 1951. – №. 1. – С. 71.

¹⁰ Державний бюджет Української РСР на 1953 рік // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2943, арк. 96.

¹¹ Засідання Верховного Совета СССР (вторая сессия). 6-12 марта 1951 г. Стенографический отчет. – М.: Издательство Верховного Совета СССР, 1951. – С. 102.

обговорювалися перспективи сільського господарства України в цілому. Отже, розвиток бавовництва в УРСР був свого роду експериментальною програмою.

У № 1 журналу «Хлопководство» за 1953 р. заступник Міністра бавовництва СРСР М. Чесноков наводить дані щодо врожайності бавовни у СРСР, вказуючи на те, що за цим показником СРСР обігнав усі капіталістичні країни. Дані щодо врожайності міністр подавав, цитуючи промову Л. Берії на ХІХ з'їзді КПРС, і висвітлював плани щодо рівня врожайності бавовни в регіонах Радянського Союзу, встановлені ХІХ з'їздом. Так, в Середній Азії й Південному Казахстані мало бути 26–27 центнерів з гектару, у Закавказзі 25–27 центнерів, у південних районах Європейської частини СРСР, які зрошувалися, планувалася врожайність 11–13 центнерів з га, а в неполивних 5–7 центнерів з га, в Східній частині СРСР врожайність досягла 21 центнеру з га¹². У третьому номері журналу «Хлопководство» за 1953 р., хоча і висловлено позитивну позицію щодо розвитку бавовництва в УРСР, вказувалося, що, незважаючи на режим низької температури і короткий безморозний період, колгоспи і радгоспи виростили по 6 і більше центнерів бавовни з гектара¹³. Судячи із офіційних радянських даних, врожайність у південних районах Європейської частини СРСР (у тому числі в південних районах УРСР і в північних районах Криму) була в рази меншою ніж у республіках Сходу СРСР. Навіть за планами, які ухвалювалися керівництвом СРСР, врожайність у південних районах Європейської частини мала бути в рази нижчою за плани збільшення врожайності у Східних республіках. Тому для СРСР у пізньосталінський період було принциповим екстенсивним шляхом нарощувати валові обсяги виробництва бавовни. Незважаючи на волюнтаристський характер кроків радянського керівництва щодо розвитку аграрного виробництва у південних районах України і північних районах Криму, у процесі їх планування і реалізації відбувається вироблення економічних і технологічних підходів до

формування єдиного господарського комплексу у цих районах.

У своїй діяльності галузеві міністерства не завжди брали до уваги регіональні особливості при реалізації проектів. На це вказувала у своїх висновках, зокрема, Академія Наук УРСР. Так, у її звіті про основні результати роботи за 1953 р. рекомендувалося в середній смузі неполивних районів степової зони України, в яких посіви бавовни давали низькі врожаї, сільське господарство розвивати орієнтованим на зерново-тваринницьку спеціалізацію замість попередньої бавовняно-зернової. Водночас, було рекомендовано в південних приморських районах Херсонської області розвивати бавовняно-зернове спрямування сільського господарства із високопродуктивним тваринництвом¹⁴. Проте, лише розвиток аграрного виробництва у південних районах УРСР, який відбувався у ході підготовчого етапу будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, закладав підвалини для вирішення демографічних і технологічних проблем розвитку сільського господарства північних районів Криму.

Низька ефективність бавовняної галузі в УРСР обумовлювала потребу наукового обґрунтування необхідності й доцільності її подальшого розвитку. Зокрема у статті кандидата сільськогосподарських наук С. Подозерського (Український науково-дослідний інститут бавовництва) в № 10 журналу «Хлопководство» за 1952 р., обґрунтовується доцільність розвитку бавовництва у південних районах УРСР¹⁵. Потреба такого обґрунтування, очевидно, полягала у тому, що ефективність бавовництва у цих районах була низькою. Статистика, яка була надана для ЦК КПУ, давала інформацію про збір бавовни станом на 16 жовтня 1954 р., зокрема, за планом у чотирьох областях УРСР на цей час мало бути зібрано 45000 тон бавовни, а було зібрано 11550 тон, що складало лише 25,66% від плану. У зведенні про стан заготівлі бавовни було наведено дані за 1952 р., згідно яких планувалося заготовити 277275 тон бавовни, а на 16.X.1952 р. було заготовлено 11019 тонн, що

¹² Чесноков Н. Насущные вопросы хлопководства / Н. Чесноков // Хлопководство. – 1953. – №. 1. – С. 4.

¹³ Провести весенние полевые работы на высоком агротехническом уровне // Хлопководство. – 1953. – №. 1. – С. 6.

¹⁴ Отчет об основных итогах научной деятельности учреждений Академии наук Украинской ССР за 1953 год // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 3521, арк. 10.

¹⁵ Подозерский С. Задачи УкрНИИ по селекции хлопчатника в связи с орошением земель на Украине / С. Подозерский // Хлопководство. – 1952. – №. 10. – С. 41-47.

складало лише 3,97% від плану¹⁶. Отже, досвід розвитку бавовництва в УРСР був в цілому негативний.

Проте, у журналі «Хлопководство» ставилося питання лише про погану організацію роботи в сфері бавовництва в УРСР у цей період, а не про недоцільність культивування бавовника у південних районах України і північних районах Криму. Заступник міністра бавовництва СРСР М. Чесноков у статті в №1 журналу за 1953 р. відзначав незадовільну працю підприємств Міністерства бавовництва УРСР¹⁷. І у тій же статті М. Чесноков говорить про успішну роботу Головного управління «Укрводбуд», котрий виконав план 1952 р. на 1 грудня, а на 1953 р. його план робіт мав зрости у півтора рази¹⁸. У тому ж номері журналу «Хлопководство» академік Т. Лисенко позитивно відзивається щодо виведення перспективних сортів бавовника з метою культивування їх у південних районах Європейської частини СРСР, тобто, в південних районах УРСР і в північних районах Криму¹⁹. Ця стаття, очевидно, мала на меті додаткове обґрунтування перспектив розвитку бавовництва в УРСР і в Криму.

Необхідно також звернути увагу, що після смерті Й. Сталіна було припинено реалізацію також низки масштабних проектів, на здійснення котрих в останні роки життя Й. Сталіна виділялися значні ресурси. Серед таких проектів було і будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Доцільність реалізації окремих позицій цього проекту було поставлено під сумнів іще у 1952 р. з ініціативи академіка С. Жука²⁰ і того ж, 1952 р., спостерігалось значне недофінансування цього проекту²¹. Проте, на сторінках наукового журналу Міністерства бавовництва СРСР «Хлопководство» у 1952 р. активно відбувається лобіювання

будівництва Південно-Українського каналу, зведення якого було необхідною умовою реалізації самотічного варіанту зрошування південних районів України і північних районів Криму.

Вже у розпал дискусії щодо доцільності будівництва Південно-Українського каналу в номері 12 журналу «Хлопководство» було опубліковано статтю «Глибока вологозарядка в нових районах зрошування». У цій статті обґрунтовується технологія агрокультивування та її застосування у нових районах зрошування, до яких належали південні райони України і північний Крим. Статтю було написано академіком ВАСГНІЛ (Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна) І. Шаровим. Ця стаття була однією із циклу лобістських публікацій на підтримку самотічного варіанту зрошування південних районів УРСР і північних районів Криму і, хоча і не прямо, але обґрунтовувала необхідність саме такого варіанту зрошування спільністю технологічного підходу до агрокультури у цих районах²².

У номері 11 журналу «Хлопководство» за 1952 р. опубліковано статтю кандидата сільськогосподарських наук П. Климовського, співробітника Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації, у якій автором було викладено практичні й інституційні основи запровадження гідротехніки, в онові якої було вологозарядне зрошування. Застосування вологозарядної технології було запропоновано, зокрема, у районах запуску в експлуатацію Верхньо-Інгулецької і Нижньо-Інгулецької систем зрошування. Слід звернути увагу на те, що ці локальні системи зрошування планувалися до експлуатації також і як своєрідні об'єкти для підготовки кадрів для експлуатації систем зрошування в інших районах півдня України і в Криму²³. Тобто, ці райони зрошування мали стати одночасно полігоном для випробування технологій агровиробництва, а

¹⁶ Сводка № 9 О заготовке хлопка-сырца урожая 1954 года от колхозов и совхозов Украинской ССР по состоянию на 16 октября 1954 года // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 3577, арк. 34.

¹⁷ Чесноков Н. Насущные вопросы хлопководства / Н. Чесноков // Хлопководство. – 1953. – №. 1. – С. 6.

¹⁸ Там само. – С. 8.

¹⁹ Лисенко Т. О хлопководстве в южных районах Европейской части СССР / Т. Лисенко // Хлопководство. – 1953. – №. 1. – С. 11.

²⁰ Секретарю ЦК КП України Л. Мельникову (від – П. С.) Зав. отделом ЦК КП України по строительству и стройматериалам Мацуй, Зав. сектором отдела ЦК КП України по строительству и стройматериалам Бибикова. Не пізніше 21.2.1953 р. // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2893, арк. 38.

²¹ Товарищу Сталіну І. В. (від – П. С.) Председателя Совета Министров УССР Д. Коротченко, Секретаря ЦК КП України Л. Мельникова. Декабрь 1952 г. // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1774, арк. 232.

²² Шаров И. Глубокая влагозарядка как основа получения высоких урожаев хлопка в новых районах орошения / И. Шаров // Хлопководство. – № 12. – 1952. – С. 13, 21.

²³ Климовский П. Влагозарядное орошение хлопчатника на Украине / П. Климовский // Хлопководство. – № 11. – 1952. – С. 34.

також для підготовки кадрів з впровадження цих технологій в інших районах, котрі мали стати районами зрошування²⁴.

Таким чином, південні райони УРСР, в яких відбувалося формування бази для поширення нової технології зрошувального землеробства, мали стати регіоном поширення технологій та підготовки технічних та інженерних кадрів у тому числі й для Криму. Варто звернути увагу, що Крим потребував значно більшого обсягу робіт з районування для впровадження меліоративних заходів. Відповідний внесок у створення умов для аграрного освоєння здійснювали українські наукові, проектні та господарські організації під час планування й проектування Південно-Українського і Північно-Кримського

каналів та системи зрошування, а також при розробленні технологій вирощування бавовни. Концентрація адміністративним шляхом ресурсів у процесі реалізації програми розвитку бавовництва у південних районах України і в північних районах Криму заклала підвалини формування цілісного господарського комплексу в цьому регіоні із єдиними механізмами управління і підходами щодо його розвитку.

У контексті зміни напрямку розвитку господарства у південних районах України і в північних районах Криму після згорання програми розвитку бавовництва постає перспектива дослідження підходів кривництва УРСР до реалізації аграрних програм у цьому, сформованому в 1950–1954 рр., господарському регіоні.

References

1. Askochenskiy, A. (1951). Velikiy plan orosheniya zemel i sovetское khlopkovodstvo. *Khlopkovodstvo*, 1, 11-16 [in Russian].
2. Tovarishchu Stalinu I. V. (vid – P. S.) Predsedatelya Soveta Ministrov USSR D. Korotchenko. Sekretarya TsK KP Ukrainy L. Melnikova. Dekabr 1952 g. // Tsentralniy derzhavniy arkhiv gromadskikh ob`ednan Ukrainy (TsDAGO Ukrainy). – F. 1. – Op. 24. – Spr. 1774 [in Russian].
3. Sekretaryu TsK KP Ukrainy L. Melnikovu (vid – P. S.) Zav. otdelem TsK KP Ukrainy po stroitelstvu i stroy-materialam Matsuy. Zav. sektorom otдела TsK KP Ukrainy po stroitelstvu i stroy-materialam Bibikova. Ne piznishe 21.2.1953 r. // TsDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 2893 [in Russian].
4. Sharov, I. (1952). Glubokaya vlagozaryadka kak osnova polucheniya vysokikh urozhayev khlopka v novykh rayonakh orosheniya. *Khlopkovodstvo*, 12, 12-21 [in Russian].
5. Klimovskiy, P. (1952). Vlagozaryadnoye orosheniye khlopchatnika na Ukraine. *Khlopkovodstvo*, 11, 30–34 [in Russian].
6. Stenogramma pervogo soveshchaniya partiynokhozyaystvennogo aktiva stroiteley Yuzhno-Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov «Ukrvodstroy». Zaporozhye. 9–10 iyunya 1951 g. // TsDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 1358 [in Russian].
7. Solodovnikov, V. & Arkadyev, R. (1951). Degradatsiya khlopkovodstva v SShA. *Khlopkovodstvo*, 1, 71–73 [in Russian].
- 8 Otchet ob osnovnykh itogakh nauchnoy deyatel'nosti uchrezhdeniy Akademii nauk Ukrainской SSR za 1953 god // TsDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 3521 [in Russian].
9. Podozerskiy, S. (1952). Zadachi UkrNIKHI po selektsii khlopchatnika v svyazi s orosheniyem zemel na Ukraine. *Khlopkovodstvo*, 10, 41–47 [in Russian].
10. Svodka № 9 O zagotovke khlopka-syrtsa urozhaya 1954 goda ot kolkhozov i sovkhovov Ukrainской SSR po sostoyaniyu na 16 oktyabrya 1954 goda // TsDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 3577 [in Russian].
11. Chesnokov, N. (1953). Nasushchnyye voprosy khlopkovodstva. *Khlopkovodstvo*, 1, 3-9 [in Russian].
12. Lisenko, T. (1953). O khlopkovodstve v yuzhnykh rayonakh Evropeyskoy chasti SSSR. *Khlopkovodstvo*, 1, 10-11 [in Russian].
13. Provesti vesenniye polevyeye raboty na vysokom agrotekhnicheskom urovne. (1953). *Khlopkovodstvo*, 1, 6–9 [in Russian].
14. Zasedaniya Verkhovnogo Soveta SSSR (vtoraya sessiya). 6-12 marta 1951 g. *Stenograficheskiy otchet*. 1951. Moskva: Izdatelstvo Verkhovnogo Soveta SSSR [in Russian].
15. Derzhavniy byudzhnet Ukrainской RSR na 1953 rik // TsDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 2943 [in Ukrainian].
16. Maleva, V. I. (1991). *Ekologicheskiye problemy razvitiya territorialno-khozyaystvennogo kompleksa Krymskoy ASSR : avtoref. dis. ... kand. geogr. nauk : 11.00.02*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet [in Russian].
17. Bazhan, O. G. & Bazhan, O. V. & Blashchuk, S. M. & Boryak, G. V. & Vlasneko, S. I. & Makovska, N. V. (Eds.). (2016). «... Uryad Ukrainy podbaje pro dalshiy rozvitok i protsvitannya narodnogo gospodarstva Krymu». In *Krym v umovakh suspilno-politychnykh transformatsiy (1940-2015)*. *Zbirnyk dokumentiv i materialiv. Druge vydannya*. Kyiv: TOV «Vidavnytstvo «Klio»», 83-94 [in Ukrainian].

²⁴ Стенограмма первого совещания партийно-хозяйственного актива строителей Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстрой». Запорожье, 9-10 июня 1951 г. // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1358, арк. 45.